

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АДАПТАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Колективна монографія

За редакцією Н. Ю. Голубєвої

Одеса
Фенікс
2026

УДК 341.93
А 28

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 8 від 08.04.2026 р.)*

Рецензенти:

Харитонов Є. О. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри приватного права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Гусаров К. В. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри цивільної юстиції та адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Булеца С. Б. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права та процесу Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет».

А 28

Адаптація цивільного процесуального права до європейських стандартів : кол. монографія [Електронне видання] / за ред. Н. Ю. Голубєвої. – Одеса : Фенікс, 2026. – 452 с. – Режим доступу: ...
ISBN 978-617-8763-28-2

Колективна монографія є комплексним дослідженням проблем адаптації цивільного процесуального права до європейських стандартів. Монографія, представлена увазі читача, об'єднує досвід теоретичних досліджень і практичних напрацювань вітчизняних фахівців у галузі цивільного процесуального права. Автори аналізують ключові напрями гармонізації національного процесуального законодавства з європейськими стандартами, виявляють системні прогалини та пропонують прикладні механізми модернізації судового процесу.

Адресована науковцям, викладачам, юристам-практикам, студентам юридичних факультетів і всім, хто цікавиться розвитком цивільного процесуального права в умовах європейської інтеграції.

УДК 341.93

ISBN 978-617-8763-28-2

© Колектив авторів, 2026

ЗМІСТ

Вступ від редактора.....	7
--------------------------	---

Розділ 1.

Судові витрати в цивільному судочинстві: європейські стандарти та національні тенденції розвитку (Голубєва Н. Ю.)

Вступ.....	9
1. Засади відшкодування судових витрат в європейських країнах.....	17
2. Засади відшкодування судових витрат в Німеччині, Австрії, Франції, Італії, Великобританії, США та Канаді.....	22
3. Нові механізми фінансування судових витрат.....	47
4. Проблеми визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу та їх розподілу між сторонами в Україні.....	60
Висновки.....	71

Розділ 2.

Вплив європейських стандартів судочинства на судові рішення у цивільних справах (Андронов І. В.)

Вступ.....	74
1. Судові рішення та верховенство права.....	76
2. Види судових рішень в цивільному судочинстві України та країн ЄС.....	85
3. Ухвалення судового рішення в цивільній справі без нарадчої кімнати.....	90
4. Res judicata та законна сила судового рішення: співвідношення понять.....	98
Висновки.....	103

Розділ 3.

Участь дитини в цивільному судочинстві України: європейські стандарти та національні тенденції розвитку (Волкова Н. В.)

Вступ.....	106
1. Забезпечення найкращих інтересів дитини у цивільному судочинстві: міжнародні стандарти та судова практика.....	108
2. Процесуальні гарантії участі дитини у цивільному судочинстві України в контексті європейських стандартів.....	115
3. Міжнародний механізм захисту прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві... ..	127
Висновки.....	140

Розділ 4.

Громадські центри правосуддя у механізмі забезпечення доступу до правосуддя: міжнародний та український досвід (Бут І. О.)

Вступ.....	143
1. Іноземний досвід діяльності громадських центрів правосуддя.....	148
2. Досвід діяльності громадських центрів правосуддя в Україні.....	162
3. Характерні риси громадських центрів правосуддя.....	172
Висновки.....	176

Розділ 2

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ СУДОЧИНСТВА НА СУДОВІ РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Андронов Ігор Володимирович,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID: 0000-0002-7490-3638

DOI

Вступ

1. Судові рішення та верховенство права
2. Види судових рішень в цивільному судочинстві України та країн ЄС
3. Ухвалення судового рішення в цивільній справі без нарадчої кімнати
4. Res judicata та законна сила судового рішення: співвідношення понять

Висновки

Вступ

Євроінтеграційні процеси у нашій державі передбачають поступову трансформацію усіх видів судочинства, адаптацію процесуального законодавства до європейських стандартів справедливого судочинства, інтеграцію вітчизняних юридичних механізмів судового захисту права до європейського правового простору.

Судове рішення як один із центральних правових інститутів цивільного процесуального права та найважливіший процесуальний документ, що є втіленням здійснення правосуддя у цивільних справах, не може залишитися поза процесом реформ судочинства. Будь-які зміни процедури розгляду та вирішення цивільних справ, якщо вони не дають практичних результатів та не призводять до підвищення ефективності судового захисту права, ухвалення судами законних, обґрунтованих та справедливих судових рішень, позбавлені жодного сенсу, та є, скоріше, шкідливими, адже відтягують значний обсяг людських та фінансових ресурсів, не даючи, натомість, очікуваних результатів.

Будь-яка глибока трансформація правової системи чи окремих її галузей повинна мати під собою міцне підґрунтя, ідеологічну основу, яку забезпечують правові принципи. Обравши європейський вектор розвитку, наша держава зобов'язана дотримуватись європейських правових цінностей, цен-

тральним та найбільш фундаментальним з яких є верховенство права. Вплив даного принципу на судові рішення у цивільній справі є важливим питанням, що потребує ґрунтового наукового дослідження.

Диференціація процедур цивільного судочинства закономірно призводить до диференціації судових рішень, що повною мірою відповідає принципу пропорційності та робить систему актів правосуддя логічною та внутрішньо узгодженою. Вивчення досвіду європейських країн у питанні правового регулювання окремих видів судових рішень у цивільному процесі дає змогу вдосконалити вітчизняні підходи до правового регулювання та практики ухвалення судових рішень.

Оновлення правового регулювання порядку ухвалення судових рішень шляхом скасування інституту нарадчої кімнати зумовлює необхідність дослідження правових наслідків таких нововведень, їх вплив на ефективність роботи суддів та можливість збереження таємниці ухвалення судових рішень в нових законодавчих умовах.

Застосування судами положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 рок та практики Європейського суду з прав людини як джерела права спричиняє виникнення цілої низки проблем, пов'язаних з необхідністю узгодження практики Європейського суду з прав людини та правових стандартів, на яких вона ґрунтується, з нормами та інститутами вітчизняного процесуального законодавства. Одним з таких питань, що потребує наукового аналізу, є розкриття змісту принципу *res judicata*, який нерідко можна зустріти у рішеннях Європейського суду з прав людини, та його співвідношення з інститутом законної сили судового рішення, що не лише є невід'ємною частиною цивільного процесуального права України, однак має під собою суттєве доктринальне підґрунтя.

Незаперечна важливість вдосконалення вчення про судові рішення у цивільному процесі для розвитку цивільного процесуального права в цілому та підвищення ефективності судового захисту права зумовлює постійну увагу не лише науковців, а й юристів-практиків до даної проблематики. Наразі вітчизняними вченими підготовлено значну кількість дисертаційних та монографічних праць, а також наукових статей, присвячених судовим рішенням у цивільному процесі в цілому, або окремим питанням даної проблематики. Вагомий внесок у розвиток вчення про судові рішення в цивільному процесі здійснили такі вітчизняні науковці як В. І. Бобрик, С. В. Васильєв, Р. О. Гаврік, Н. Ю. Голубєва, П. Д. Гуйван, К. В. Гусаров, Д. Н. Іванцев, І. О. Ізарова, І. О. Колотілова, В. В. Комаров, В. А. Кройтор, О. В. Мороз, Ю. В. Навроцька, П. І. Радченко, Н. М. Савчин, Ю. М. Самолук, С. В. Сенік, Г. В. Фазикош, В. П. Феннич, О. З. Хотинська-Нор, Т. А. Цувіна, Ю. С. Червоний, О. М. Шиманович, М. Й. Штефан та ін. Встиг плідно попрацювати на цій ниві і автор даного розділу (див. монографію «Судові рішення у цивільному

процесі України»¹). Однак низка питань, пов'язаних з необхідністю реформування цивільного процесуального законодавства України під впливом європейських стандартів судочинства, зокрема тих, що стосуються судових рішень у цивільному судочинстві, потребують подальших наукових досліджень, що зумовлює актуальність теми даної наукової роботи.

Метою даного наукового дослідження є визначення характеру впливу деяких європейських стандартів справедливого судочинства на судові рішення, ухвалені в порядку цивільного судочинства України.

1. Судові рішення та верховенство права

Принципи цивільного судочинства є фундаментальною основою діяльності суду в процесі здійснення правосуддя у цивільних справах. Вони визначають модель судового процесу, особливості та диференціацію судових процедур, порядок розподілу прав та обов'язків між суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин, закріплення у законодавстві про цивільне судочинство конкретних процесуальних прав та гарантій їх реалізації. С. В. Васильєв відносить принципи права до джерел цивільного процесуального права², а В. А. Кройтор зазначає, що «принципи цивільного судочинства визначають процес формування, функціонування та розвитку всієї галузі цивільного процесуального права»³. Впливають принципи цивільного судочинства і на порядок ухвалення, оприлюднення та виконання судових рішень, а також на їх форму та зміст.

Основним принципом, яким керуються судді в процесі здійснення правосуддя, є принцип верховенства права (ст. 129 Конституції України).

Зі змісту ст. 10 ЦПК України вбачається, що законодавець, розкриваючи характер дії принципу верховенства права в цивільному судочинстві України, акцентує увагу на кількох речах: ієрархії джерел права при їх застосуванні судом в процесі здійснення правосуддя, зокрема, верховенстві норм Конституції України та діях суду у разі конкуренції норм різних правових актів; такому способі усунення судом прогалин у законодавчому регулюванні суспільних відносин як застосування аналогії закону та аналогії права. Тобто визначення принципу верховенства права у ст. 10 ЦПК України лише дещо конкретизує положення ст. 8 Конституції України.

¹ Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України: монографія. Одеса: Юридична література, 2018. 372 с.

² Васильєв С. В. Джерела цивільного процесуального права України: традиції й інновації: монографія. Харків: Еспада, 2013. С. 103-113

³ Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики: монографія. Харків: Право, 2020. С. 138

Значно ширше зміст цього принципу розкривається у Доповіді № 512/2009 від 4 квітня 2011 року Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційської комісії) «Верховенство права», згідно якої до обов'язкових елементів поняття «верховенство права» належать:

- законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права;
- юридична визначеність;
- заборона свавілля;
- доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю;
- дотримання прав людини;
- заборона дискримінації та рівність перед законом¹.

Подібне до вищенаведеного розуміння верховенства права відображено і в п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про правотворчу діяльність», згідно якого верховенство права «включає, але не виключно, принципи законності, юридичної визначеності, запобігання зловживанню повноваженнями, рівності перед законом та недискримінації, доступу до правосуддя»².

Так само і Конституційний Суд України у своєму рішенні від 23 січня 2020 року № 1-р/2020 зазначив, що «верховенство права як нормативний ідеал, до якого має прагнути кожна система права, і як універсальний та інтегральний принцип права необхідно розглядати, у тому числі, в контексті основоположних таких його складових, як принцип законності, принцип поділу влади, принцип народного суверенітету, принцип демократії, принцип юридичної визначеності, принцип справедливості суду»³.

Таким чином, керуватися верховенством права при здійсненні правосуддя означає для суду дотримання усіх тих вищезазначених принципів та правил, сукупний вплив яких на суспільні відносини і утворює такий спосіб співіснування людини і держави, який ми і називаємо верховенством права.

На першому місці серед складових елементів верховенства права більшість авторів указують законність, що вимагає суворого та неухильного дотримання вимог закону усіма учасниками правовідносин. Головне, щоб сам закон відповідав загальновизнаним стандартам, зокрема міжнародним принципам прав людини⁴. Як зазначив Конституційний Суд України, «верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та пра-

¹ Верховенство права: Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційської комісії) № 512/2009 від 4 квітня 2011 року. *Право України*. 2011. № 10. С. 177

² Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 93. Ст. 364

³ Рішення Конституційного Суду України від 23 січня 2020 року № 1-р/2020. *Офіційний вісник України*. 2020. № 16. Ст. 634

⁴ Лисик М. А. Значення принципу правозаконності у контексті розбудови правової держави в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 4. С. 10

возастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо»¹. При цьому законність для приватних суб'єктів передбачає загальнодозвільний тип правового регулювання, а для органів влади – спеціально-дозвільний. Відповідно, законність зобов'язує суди здійснювати свої повноваження у межах, встановлених Конституцією України і відповідно до законів України (ст. 6 Конституції України), а тому в процесі розгляду та вирішення цивільних справ вони повинні «діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» (ст. 19 Конституції України)².

Одним із проявів дії засади законності в цивільному судочинстві є закріплення вимоги законності судового рішення³. Відповідно до ч. 2 ст. 263 ЦПК України «законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права»⁴. Аналіз положень ст. 263 ЦПК України у співвідношенні з нормами ст. 376 ЦПК України дає підстави стверджувати, що умовами законності судового рішення є: 1) правильне застосування судом норм матеріального права, що включає обрання судом саме тієї норми, яка поширює свою дію на спірні відносини, правильне тлумачення судом змісту цієї норми з урахуванням правових висновків, сформульованих Верховним Судом в аналогічних справах, а у разі відсутності норми, яка регулює спірні відносини, – застосування судом аналогії закону чи аналогії права; 2) дотримання судом норм процесуального права у процесі розгляду та вирішення справи. При цьому, дрібні порушення норм процесуального права (які не належать до закріплених у ЦПК України обов'язкових підстав скасування судового рішення, не свідчать про порушення загальних засад судочинства та не призводять до неправильного вирішення справи) не спричиняють незаконності ухваленого судового рішення.

Верховенство права тісно пов'язане з ідеєю справедливості. У рішенні Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 зазначається, що «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах»⁵. Тому варто цілковито погодитись із твердженням С. П. Погребняка, що «саме здійснення правосуддя є однією з необхідних процедур, зав-

¹ Рішення Конституційного Суду України 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975

² Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141

³ Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України: монографія. Одеса: Юридична література, 2018. С. 50

⁴ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492

⁵ Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003. *Офіційний вісник України*. 2003. № 6. Ст. 245

дяки якій стає можливим поєднання права зі справедливістю. Невипадково термін «iustitia» має одночасно два значення – правосуддя і справедливість, а судова система багатьох держав називається юстицією»¹.

Про зв'язок принципу законності з принципом справедливості або, якщо розглядати процесуальний аспект цього принципу, – правом на справедливий судовий розгляд слушно зазначає А. Чубай². Право на справедливий судовий розгляд є одним з важливих правових стандартів, закріпленим не лише в українському законодавстві (ч. 1 ст. 2 ЦПК України, ст.ст. 2, 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), а й у міжнародно-правових актах, наприклад, у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року. Право на справедливий судовий розгляд ґрунтується на ідеї формальної справедливості, тобто рівності перед законом і судом та надання сторонам судового спору рівних можливостей відстоювання в суді своїх прав, однак не обмежується нею. Необхідно підтримати точку зору С. П. Погребняка щодо того, що ідея справедливості втілюється у судочинстві через поєднання процесуальної та матеріальної справедливості³. Суть концепції процесуальної справедливості зводиться до того, що справедливе судове рішення може бути ухвалене лише в результаті проведення справедливої судової процедури, тобто справедливість судового рішення значною мірою визначається дотриманням судом критеріїв справедливого судового розгляду. Такі критерії можна визначити, проаналізувавши практику застосування Європейським судом з прав людини положень п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. У підручнику «Курс цивільного процесу» за ред. В. В. Комарова зазначається, що «основними складовими елементами права на справедливий судовий розгляд у широкому значенні є такі: необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи; належна (справедлива) судова процедура; публічний судовий розгляд; розумний строк судового розгляду; розгляд справи незалежним та безстороннім судом, встановленим законом»⁴. Якщо більш детально розглядати наведені елементи права особи на справедливий судовий розгляд у їх застосуванні безпосередньо до судового рішення, то можна побачити, що реалізація цього права неможлива без дотримання вимог законності,

¹ Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стівба / (Відп. ред. В. С. Бігун). Київ, 2009. С. 72

² Чубай А. Законність як основа публічної адміністрації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 423

³ Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стівба / (Відп. ред. В. С. Бігун). Київ, 2009. С. 79-84

⁴ Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. С. 71

мотивованості та публічності судових рішень, а також створення гарантій реального виконання остаточних судових рішень.

Як бачимо, справедливість судової процедури забезпечуватиме справедливість судового рішення лише за умови дотримання судом вимоги законності. У. Б. Андрусів стверджує, що згідно усталеного підходу Європейського суду з прав людини «дотримання принципу законності передбачає відповідність таким основним критеріям: наявність правової підстави в національному правовому полі; відповідність законодавства принципу верховенства права; відповідність закону вимозі якості, тобто він повинен бути доступним, чітко сформульованим і передбачуваним; чітке встановлення меж дискреційних повноважень компетентних органів з урахуванням законної мети й забезпечення захисту від свавільного втручання»¹. Тобто, застосовуючи при вирішенні справи норми матеріального права, суд переходить у сферу так званої матеріальної справедливості та, за влучним твердженням С. П. Погребняка, «переносить ідею справедливості, втілену в нормах права, на рівень конкретних правовідносин»².

Таким чином, принцип справедливості реалізується у судовому рішенні за умови, що таке рішення ухвалене в результаті дотримання умов справедливого судового розгляду та є максимально наближеним до ідеї справедливості, втіленій у нормах матеріального права, застосованих судом при вирішенні справи по суті.

Важливою складовою верховенства права є принцип юридичної визначеності. Даний принцип має доволі широку сферу застосування та діє як в процесі правотворення, так і у всіх формах реалізації права, зокрема, у правозастосовній діяльності. Основна ідея даного принципу полягає в тому, що механізм правового регулювання суспільних відносин має бути побудований таким чином, щоб кожна повністю дієздатна та розумно обачна особа, в кожен момент часу мала змогу чітко зрозуміти, яка її поведінка є правомірною, а яка протиправною, та які правові наслідки спричиняють її дії чи бездіяльність. І оскільки судові рішення також є елементом механізму правового регулювання суспільних відносин, на нього поширюється дія даного принципу.

Вплив принципу юридичної визначеності на судові рішення у цивільній справі проявляється у таких аспектах:

1) встановлення вимоги точності та ясності змісту судового рішення, а також повноти відповіді на всі заявлені вимоги. З тексту судового рішення має бути чітко зрозуміло зміст встановлених судом прав та обов'язків сторін

¹ Андрусів У. Б. Зміст принципу законності в прецедентній практиці ЄСПЛ. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 5. Vol. 2. С. 23

² Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стівба / (Відп. ред. В. С. Бігун). Київ, 2009. С. 79-80

юридичного спору, внаслідок чого, власне, цей спір і усувається, вирішується судом по суті. Судове рішення не повинно породжувати нових спорів. Тому в ньому має бути у доступній зрозумілій формі визначено спосіб захисту права, застосований судом, розмір присудженого, хто та які саме дії повинен вчинити для виконання приписів даного рішення. При цьому ЦПК України закріплює механізм усунення недоліків неточності, неповноти та неясності судового рішення шляхом виправлення описок та арифметичних помилок у судовому рішенні (ст. 269 ЦПК України), ухвалення додаткового рішення суду (ст. 270 ЦПК України) та роз'яснення судового рішення (ст. 271 ЦПК України) відповідно. З цією ж метою у вітчизняному цивільному судочинстві не допускається ухвалення альтернативних та умовних судових рішень як таких, що можуть породжувати нові спори у процесі їх виконання, а тому суперечать юридичній визначеності;

2) стійкість остаточних судових рішень (принцип *res judicata*), що означає неможливість нескінченного оскарження та перегляду судових рішень, а також неможливість множинного виникнення судових спорів з одного і того ж питання. Право та гарантована законом можливість оскарження судового рішення не повинна ставити під сумнів стабільність тих правовідносин, які були офіційно підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили. Учасник правовідносин, суб'єктивне право якого було підтверджене та захищене законною силою судового рішення, повинен бути впевнений у його непорушності, оскільки від цього багато в чому залежить довіра громадян до судової системи та переконаність в ефективності судової форми захисту права¹. Європейський суд з прав людини у цілій низці своїх рішень наголошував на тому, що «юридична визначеність передбачає дотримання принципу *res judicata*, тобто принципу остаточності рішення, недопустимості повторного розгляду вже раз вирішеної справи. Цей принцип наполягає на тому, що жодна сторона не має права домагатися перегляду кінцевого і обов'язкового рішення тільки з метою нового слухання і вирішення справи. Повноваження судів вищої ланки переглядати рішення повинні використовуватися для виправлення судових помилок, помилок у здійсненні правосуддя, а не заміни рішень» (*Ryabukh v. Russia* (Application no. 52854/99), 24.07.2003, § 52²; *Svetlana Naumenko v. Ukraine* (Application no. 41984/98), 09.11.2004, § 91³ та ін.). Безкінечна можливість оскарження судового рішення (зокрема,

¹ Андронов І. В. Принцип остаточності судового рішення «RES JUDICATA». Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею акад. С. В. Ківалова (м. Одеса, 16–17 трав. 2014 р.) : у 2 т. Т. 1. Одеса : Юрид. літ., 2014. С. 376

² Рішення Європейського суду з прав людини від 24.07.2003 у справі Рябих проти Росії (*Ryabukh v. Russia*). Application no. 52854/99. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-61261>

³ Рішення Європейського суду з прав людини від 09.11.2004 у справі Світлана Науменко проти України (*Svetlana Naumenko v. Ukraine*). Application no. 41984/98. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-67357>

така, що не обмежена певними розумними строками), ставить під сумнів можливість виконання судового рішення, перетворюючи право на судовий захист на просту декларацію¹. Саме тому, на думку Європейського суду з прав людини, «якщо звичайний строк оскарження поновлюється зі спливом значного періоду часу, таке рішення може порушити принцип правової визначеності. Хоча саме національним судам, перш за все, належить виносити рішення про поновлення строку оскарження, їх свобода розсуду не є необмеженою. Суди повинні обґрунтовувати відповідне рішення. У кожному випадку національні суди повинні встановити, чи виправдовують причини поновлення строку оскарження втручання у принцип *res judicata*, особливо коли національне законодавство не обмежує дискреційні повноваження судів стосовно часу або підстав для поновлення строків» (Ponomaryov v. Ukraine, (Application no. 3236/03), 03.04.2008, § 41²; Ustimenko v. Ukraine, (Application no. 32053/13). 29.10.2015, § 47³);

3) встановлення вимоги забезпечення єдності судової практики, згідно якої суди повинні при ухваленні судових рішень однаково застосовувати одні й ті самі норми закону в аналогічних ситуаціях, адже загальновизнано, що *nihil in lege intolerabilis est, eandem rem diverso jure conseri* (лат. «ніщо не є більш нестерпним у праві, ніж те, коли одне і те ж питання вирішується судом по-різному»). Різне застосування судами правових норм в аналогічних ситуаціях нівелює будь-яку юридичну визначеність, оскільки неможливо з належною чіткістю прогнозувати, як саме суд застосує норму закону в ситуації конкретної людини, що ставить цю людину у невизначеність щодо правових наслідків її поведінки. Основна роль у забезпеченні єдності судової практики відведена Верховному Суду, який формулює правові висновки щодо застосування норм права, які повинні враховуватися судами при розгляді аналогічних справ. У Висновку № 20 (2017) КРЄС про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону підкреслюється, що однакове та уніфіковане застосування закону обумовлює загальнообов'язковість закону, рівність перед законом та правову визначеність (пункт 1). Втім, КРЄС також звертає увагу, що, з іншого боку, потреба в забезпеченні єдиного застосування закону не має ані призводити до негнучкості такого закону й до необґрунтованих обмежень у відповідному розвитку законодавства, ані ставити під сумнів принцип суддівської незалежності (пункт 1). Отже, у контексті

¹ Андронов І. В. Принцип остаточності судового рішення «RES JUDICATA». Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею акад. С. В. Ківалова (м. Одеса, 16–17 трав. 2014 р.) : у 2 т. Т. 1. Одеса : Юрид. літ., 2014. С. 378

² Рішення Європейського суду з прав людини від 03.04.2008 у справі Пономарьов проти України (Ponomaryov v. Ukraine). Application no. 3236/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-85683>

³ Рішення Європейського суду з прав людини від 29.10.2015 у справі Устименко проти України (Ustimenko v. Ukraine). Application no. 32053/13. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-158143>

належного формування судової практики необхідно розрізняти три складові: 1) однакове та уніфіковане застосування закону, досягнення єдності судової практики; 2) забезпечення розвитку права, зокрема судової практики, здатності адекватно відповідати на зміни в очікуваннях суспільства; 3) дотримання принципу суддівської незалежності¹.

Утім, юридичний механізм забезпечення єдності судової практики через формулювання Верховним Судом правових висновків не є бездоганним. Проблема з правовими висновками Верховного Суду полягає у можливості відступлення Верховним Судом від власного правового висновку та формулювання нового, який інакше визначає порядок застосування правової норми в конкретних умовах. При цьому, на відміну від норми закону, стосовно правових висновків Верховного Суду відсутнє правило про заборону їх зворотної дії у часі. Тобто положення роз'яснення, що містяться в оновленому правовому висновку, поширюють свою дію й на правовідносини, що виникли до його формулювання Верховним Судом. Тому ви не можете почуватися у цілковитій безпеці, навіть якщо дотримуетесь вимог закону саме так, як це роз'яснив Верховний Суд, оскільки він у будь-який момент може змінити підхід до застосування норми закону у вашій ситуації.

На жаль, цю проблему неможливо «полікувати» на законодавчому рівні, поширивши правило про заборону зворотної дії в часі на правові висновки Верховного Суду, оскільки це суперечитиме самій суті правових висновків Верховного Суду. Якщо норма закону приймається на перспективу та поширює свою дію на невизначене коло суспільних відносин, які виникнуть у майбутньому, то предметом судового розгляду завжди є правовідносини, які вже відбулися. Це означає, що Верховний Суд, як і інші суди, кожного разу змушений діяти ретроспективно. Тому встановлення заборони зворотної дії в часі правових висновків Верховного Суду просто не дозволить Верховному Суду ефективно виправляти судові помилки у правозастосуванні.

У зв'язку з цим, єдиним можливим способом зменшення негативних наслідків відступлення Верховного Суду від власних правових висновків є дотримання виваженого підходу до процесу відступлення від власних правових висновків з дотриманням розумного балансу між вищенаведеними трьома складовими формування судової практики.

Ще один принцип, без якого важко уявити верховенство права, і який впливає на зміст судового рішення у цивільній справі, є принцип пропорційності. За твердженням М. Братасюк та О. Росоляк, «верховенство права включає принцип пропорційності, відповідно до якого в нормотворчості та правозастосовній діяльності необхідно дотримуватися балансу приватного

¹ Практика Великої Палати Верховного Суду: вплив на судову систему. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Praktika_VPVS_vustyp.pdf

інтересу та суспільного»¹. С. П. Погребняк визначає принцип пропорційності як «загальний принцип права, спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чий права обмежуються»². Якщо говорити максимально спрощено, принцип пропорційності забезпечує розумний баланс між забезпеченням публічного та приватного інтересу, а також між метою та засобами її досягнення. З погляду цього принципу досягнення легітимної мети повинно виправдовувати використані для цього засоби.

Як вбачається, саме на такому підході засноване формулювання принципу пропорційності в цивільному судочинстві, закріплене у ст. 11 ЦПК України. Зокрема, якраз на цьому принципі заснована диференціація судових процедур у межах цивільного судочинства. Комплекс процесуальних засобів, якими наповнена та чи інша судова процедура, має бути необхідним та достатнім для досягнення мети цивільного судочинства – ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Він залежить від низки критеріїв, таких як ціна позову; значення справи для сторін; обраний позивачем спосіб захисту; категорія та складність справи; обсяг та характер доказів у справі, в тому числі чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо; кількість сторін та інших учасників справи; чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес; думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження (ч. 3 ст. 274 ЦПК України). Основне правило: чим простіша та менш значуща справа, тим простішою та швидшою має бути судова процедура її розгляду, і навпаки.

Застосування принципу пропорційності до судових рішень у цивільних справах полягає у забезпеченні розумного балансу між складністю і важливістю справи або окремого процесуального питання, що вирішується судом, та обсягом мотивувальної частини судового рішення, яким ця справа (процесуальне питання) вирішується. Так, у мотивувальній частині рішень і постанов має міститися мотивована оцінка кожного аргументу, наведеного учасниками справи (п. 3 ч. 4 ст. 265, п.п. «в» п. 3 ч. 1 ст. 382, п.п. «а» п. 3 ч. 1 ст. 416 ЦПК України), тоді як у мотивувальній частині судової ухвали повинні зазначатися лише мотиви, з яких суд дійшов висновків, і закону, яким керувався суд, постановляючи ухвалу (п. 3 ч. 1 ст. 260 ЦПК України). Мотивувальна частина судового наказу взагалі обмежується самим лише посиланням на

¹ Братасюк М., Росоляк О. Співвідношення принципу верховенства права та принципу законності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 14

² Погребняк С. П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ // Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.) / за ред. С. В. Ківалова ; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. С. 306

закон, на підставі якого підлягають задоволенню заявлені вимоги (п. 4 ч. 1 ст. 168 ЦПК України).

2. Види судових рішень в цивільному судочинстві України та країн ЄС

Класифікацію судових рішень за різними критеріями, а також характеристики окремих видів судових рішень у цивільному судочинстві було докладно розглянуто у монографії «Судові рішення в цивільному процесі України»¹. У цьому підрозділі варто звернути увагу лише на деякі види судових рішень у контексті порівняльного аналізу їх правового регулювання в Україні та окремих країнах Європейського Союзу (Німеччині, Франції, Італії та Польщі).

Заочне рішення. Заочне рішення є рішенням суду, ухваленим за відсутності (*in absentia*) однієї зі сторін спору. Відповідно до ЦПК України заочне рішення є результатом заочного розгляду справи, який проводиться судом за одночасної наявності таких умов: 1) відповідач належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання; 2) відповідач не з'явився в судове засідання без поважних причин або без повідомлення причин; 3) відповідач не подав відзив; 4) позивач не заперечує проти такого вирішення справи (ч. 1 ст. 280 ЦПК України)².

Як і в українському цивільному судочинстві, цивільне процесуальне законодавство Польщі та Франції передбачає ухвалення заочного рішення у разі неявки до суду лише відповідача.

У ЦПК Польщі процедура ухвалення заочного рішення більш подібна до української. Заочне рішення ухвалюється у разі неподання відповідачем відзиву на позовну заяву та його неявки в судове засідання (ст. ст. 339-340 ЦПК Польщі). Ухвалене рішення суду не буде заочним, якщо від відповідача надійшло клопотання про розгляд справи за його відсутності або якщо він надавав усні чи письмові пояснення суду (§ 2 ст. 340 ЦПК Польщі).

У французькому цивільному процесуальному законодавстві заочне рішення (*jugement par défaut*) протиставляється змагальному рішенням (*jugement contradictoire*), під яким розуміють рішення суду, ухвалене за участі обох сторін, які з'являються в судове засідання особисто або через своїх представників (ст. 467 ЦПК Франції). Норми ст. 473 ЦПК Франції передбачають, що суд ухвалює заочне рішення, якщо рішення є остаточним і якщо

¹ Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України: монографія. Одеса: Юридична література, 2018. 372 с.

² Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492

повідстка не була вручена відповідачеві особисто (вживалися необхідні заходи для такого вручення, однак вони не дали потрібних результатів). Якщо заочне рішення не буде вручене відповідачеві протягом шести місяців з моменту його ухвалення, воно втрачає юридичну силу (стає недійсним) (ст. 478 ЦПК Франції).

На відміну від цього, ЦПК Німеччини та Італії передбачають ухвалення заочного рішення не лише у разі неявки відповідача (ст. 331 ЦПК Німеччини, ст. 291 ЦПК Італії), а й у разі неявки позивача (ст. 330 ЦПК Німеччини, ст. 290 ЦПК Італії). При цьому цікаво, що якщо на усне слухання справи, яке відбувається у Земельному суді (Landgericht), Верховному земельному суді (Oberlandesgericht) або Федеральній судовій палаті (Bundesgerichtshof) Німеччини, з'являється особисто сторона, однак не з'являється її уповноважений представник (адвокат), то сторона вважається такою, що не з'явилася, у розумінні статей 330 та 331 ЦПК Німеччини, крім випадків, якщо ця сторона сама вправі виступати як представник в суді згідно вимог ст. 78 ЦПК Німеччини (тобто є адвокатом)¹.

Підхід, що існує у Німеччині та Італії більшою мірою дисциплінує позивачів, оскільки в Україні у разі неявки позивача в судове засідання позов залишається без розгляду, що не забороняє позивачеві повторно звернутися до суду з таким самим позовом. Натомість, у Німеччині позивач у цій самій ситуації отримує заочне рішення про відмову в задоволенні позову, що в разі, якщо йому не вдасться скасувати заочне рішення (а якщо в нього не було поважних причин неявки, то не вдасться), призводить до неможливості повторного звернення до суду з тотожним позовом.

Важливо, що в Україні заочне рішення – це не обов'язково рішення на користь позивача. Хоча воно ухвалюється за неявки відповідача в судове засідання та на підставі лише тих доводів та доказів, які надав позивач, суд все одно може дійти висновків, що позиція позивача є непереконливою, недостатньо обгрунтованою та ухвалити заочне рішення про відмову в позові. Не виключається ухвалення заочного рішення про відмову в позові й у цивільному судочинстві Польщі (ст. 342 ЦПК Польщі). Натомість, заочне рішення у Німеччині ухвалюється на користь тієї особи, за заявою якої воно винесене судом лише на основі неявки іншої сторони, за наявності самих лише формальних підстав. Визначальним є факт належного повідомлення сторони, яка не з'явилася, про час слухання справи.

Важливою особливістю заочного рішення є порядок його оскарження, який передбачає звернення з заявою (скаргою, запереченням) до суду, який ухвалив заочне рішення.

¹ Zivilprozessrecht: Vorlesung im Wintersemester 2020/2021 (Professor Dr. Christian Gomille). Universität des Saarlandes. S. 77. URL: https://www.uni-saarland.de/fileadmin/upload/lehrstuhl/gomille/Allgemein_Team_Ver%C3%B6ffentlichungen/GOMILLE_ZPO_WS2020-2021_gesamt.pdf

Відповідно до ч. 1 ст. 284 ЦПК України заочне рішення може бути переглянуте судом, що його ухвалив, за письмовою заявою відповідача. При цьому, при перегляді заочного рішення суд не перевіряє його законність чи обґрунтованість. Предметом судового розгляду під час такого перегляду є два питання: поважність причин неявки в судові засідання та неподання відзиву відповідачем, а також наявність нових доказів, на які відповідач посилається, що мають істотне значення для правильного вирішення справи. Скасовуючи власне заочне рішення, суд призначає справу до нового розгляду.

Подібний до українського порядок оскарження заочного рішення передбачений у ЦПК Польщі. Відповідач протягом двох тижнів з моменту вручення йому копії заочного рішення вправі подати до суду, який ухвалив рішення, заперечення (*sprzeciw*) на таке заочне рішення (ст. 344 ЦПК Польщі). Суд вручає копію такого заперечення позивачеві та розпочинає судові провадження. За клопотанням відповідача суд може зупинити виконання заочного рішення. Після повторного розгляду справи суд постановляє рішення, яким може залишити заочне рішення в силі повністю або частково, або скасувати його та по-новому вирішити по суті позовні вимоги (ст. 347 ЦПК Польщі).

Особливістю польського процесуального законодавства є те, що у випадку, якщо після винесення заочного рішення буде з'ясовано, що відповідач на момент пред'явлення позову не мав правоздатності, необхідного обсягу процесуальної дієздатності або не мав органу, уповноваженого здійснювати його представництво в суді, і ці недоліки не були усунені у встановлений кодексом строк, суд за власною ініціативою скасовує заочне рішення (ст. 343-1 ЦПК Польщі).

Згідно німецького цивільного процесуального законодавства заперечення (*einspruch*) на заочне рішення вправі подати до суду сторона, проти якої ухвалене заочне рішення (ст. 338 ЦПК Німеччини), протягом двох тижнів з моменту його вручення цій стороні (ст. 339 ЦПК Німеччини). При цьому заперечення можна подавати як проти усього рішення, так і проти певної його частини. Цивільне процесуальне законодавство Німеччини як і цивільне процесуальне законодавство України містить положення про повторне заочне рішення (ст. 345 ЦПК Німеччини) з аналогічними правовими наслідками його ухвалення.

Спеціальний порядок оскарження заочного рішення закріплений і в цивільному процесуальному законодавстві Франції. Воно оскаржується відповідачем шляхом подання заперечення (*l'opposition*) до суду, який ухвалив заочне рішення з метою ініціювання повторного розгляду справи (ст. ст. 571-578 ЦПК Франції). Це єдиний процесуальний засіб захисту відповідача проти заочного рішення за французьким цивільним процесуальним законодавством.

Додаткове рішення. Додаткове рішення розглядається як процесуальний засіб усунення неповноти основного судового рішення та є одним з небага-

тьох винятків із загального правила: одна справа – одне рішення суду. Відповідно до ч. 1 ст. 270 ЦПК України суд, що ухвалив рішення, може за заявою учасників справи чи з власної ініціативи ухвалити додаткове рішення, якщо:

- 1) стосовно певної позовної вимоги, з приводу якої сторони подавали докази і давали пояснення, не ухвалено рішення;
- 2) суд, вирішивши питання про право, не зазначив точної грошової суми, присудженої до стягнення, або майно, яке підлягає передачі, або дії, що треба виконати;
- 3) судом не вирішено питання про судові витрати;
- 4) суд не допустив негайного виконання рішення у випадках, встановлених статтею 430 цього Кодексу¹.

Можливість ухвалення додаткового рішення (*ergänzung des urteils*) передбачена ст. 321 ЦПК Німеччини у разі, якщо в основному рішенні було пропущено одну із заявлених позовних вимог, або не вирішене питання про судові витрати. Заява про ухвалення додаткового рішення може бути подана у письмовій формі протягом двох тижнів, починаючи з дня вручення рішення.

У ст. 463 ЦПК Франції передбачене право суду доповнити резолютивну частину власного рішення (ухвалити виправне рішення – *jugement rectificatif*) у випадку ненадання судом відповіді на одну із заявлених позовних вимог, не ставлячи під сумнів інші вирішені вимоги, за умови, що у мотивувальній частині рішення містилося обґрунтування цієї вимоги, однак в резолютивній частині її було пропущено. Дана процедура застосовується і у випадках, коли судовим рішенням не було вирішене питання про судові витрати. Наведений юридичний механізм розглядається як виправлення канцелярської помилки та є чимось середнім між виправленням описок та арифметичних помилок (ст. 269 ЦПК України) та ухваленням додаткового рішення (ст. 270 ЦПК України).

Часткове рішення. Часткове рішення, як і додаткове, є винятком із правила про повноту рішення суду (концентрацію відповідей суду на всі позовні вимоги, об'єднані в одній справі, в одному рішенні суду). Часткове рішення з'явилося у вітчизняному цивільному судочинстві внаслідок прийняття Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» і, як вбачається, є прикладом невдалого запозичення іноземного юридичного засобу (скоріш за все, з німецького цивільного процесу). Відповідно до ч. 3 ст. 259 ЦПК України якщо в одному провадженні об'єднані кілька взаємопов'язаних самостійних вимог, суд може ухвалити щодо будь-якої вимоги часткове рішення та продовжити провадження в частині невіршених вимог. Якщо за вимогами, об'єднаними в одне провадження,

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492

відповідачем є одна особа, ухвалення часткового рішення не допускається у разі обґрунтованих заперечень з боку відповідача¹.

Відповідно до ст. 301 ЦПК Німеччини якщо з кількох позовних вимог, об'єднаних у позовній заяві, лише одна або кілька готові до вирішення, або у випадку наявності в одній справі первісного та зустрічного позову лише один з цих позовів готовий до вирішення, суд виносить часткове рішення (teilurteil) на противагу повному рішенню (vollurteil), яким вирішується по суті увесь предмет спору. При цьому навіть німецькі вчені визнають, що в ситуації, коли суддя спочатку одним рішенням вирішує частину предмета спору, а згодом іншим рішенням – іншу частину, між цими двома рішеннями суду можуть виникнути логічні суперечності². Тому доцільність запозичення відповідної процедури до вітчизняного процесуального законодавства викликає питання. Якщо подивитись судову практику, то можна побачити, що вітчизняні судді не поспішають використовувати такий процесуальний інструмент як часткове рішення. І це зрозуміло, адже якщо кілька позовних вимог об'єднані в одному судовому процесі, то вони є взаємопов'язаними, і вирішувати їх необхідно одночасно з метою запобігання ухваленню суперечливих рішень.

В німецькому підручнику наводиться такий приклад ухвалення часткового рішення: «К подає проти В позов про стягнення 4000 євро за договором купівлі-продажу, та ще 3000 євро за договором підяду. Якщо частина спору, що стосується вимоги за договором купівлі-продажу вже готова до вирішення, а інша частина – ні (наприклад, якщо ще потрібно зібрати докази), тоді може бути винесено часткове рішення щодо першої вимоги»³. Зрозуміло, що у випадку такого об'єднання позовних вимог, коли вони пов'язані між собою лише сторонами спору, окреме вирішення кожного з них навряд чи призведе до ухвалення суперечливих рішень. Однак в українському цивільному судочинстві об'єднання таких вимог в одному провадженні не допускається, оскільки вони не пов'язані між собою підставою виникнення або поданими доказами, не є основною та похідною позовними вимогами, а отже їх спільний розгляд не є доцільним. Тому, як вбачається, інший підхід до об'єднання позовних вимог в одне провадження робить недоцільним існування в українському цивільному судочинстві часткових рішень.

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492

² Zivilprozessrecht: Vorlesung im Wintersemester 2020/2021 (Professor Dr. Christian Gomille). Universität des Saarlandes. S. 199. URL: https://www.uni-saarland.de/fileadmin/upload/lehrstuhl/gomille/Allgemein_Team_Ver%C3%B6ffentlichungen/GOMILLE_ZPO_WS2020-2021_gesamt.pdf

³ Langels H. Zivilprozessrecht. Erkenntnisverfahren zwangsvollstreckungsrecht einstweiliger rechtsschutz. Eine nach strukturelementen geordnete darstellung des examensrelevanten zivilrechts. 8. Überarbeitete und erweiterte auflage. S. 72. URL: http://www.al-online.de/images/pdf/13_Zivilprozessrecht_8.Auflage_2017.pdf

Попереднє (проміжне) рішення. Попереднім або проміжним є рішення, у якому суд робить загальний висновок у справі про повне або часткове задоволення позовних вимог, а конкретний розмір присудженого визначає пізніше. Попереднє рішення відрізняється від часткового тим, що попереднім рішенням вирішується лише частина позовної вимоги, тоді як частковим рішенням повністю вирішується одна з об'єднаних в одній справі позовних вимог. Наприклад, відповідно до ст. 318 ЦПК Польщі якщо суд визнає позов обґрунтованим у принципі, він може винести попереднє рішення лише щодо самого принципу, а щодо спірної суми позову він може призначити або повторне слухання, або відкласти судовий розгляд справи. Якщо призначено повторне слухання, рішення щодо суми позову, а також рішення про судові витрати можуть бути винесені лише після того, як попереднє рішення набуде чинності. Так само положення ст. ст. 303, 304 ЦПК Німеччини дозволяють суду, наприклад, ухвалити юридично обов'язкове попереднє рішення щодо того, чи несе відповідач відповідальність перед позивачем у принципі, наприклад, за збитки внаслідок конкретної події, якщо дане спірне питання готове до вирішення, з подальшим розглядом питання про конкретний розмір грошової суми відшкодування. Схожа процедура передбачена й у ст. 278 ЦПК Італії. Дещо відмінним є проміжне рішення у французькому цивільному судочинстві. Шляхом ухвалення проміжних рішень (*les jugements avant dire droit*) французький суд вживає тимчасових заходів, які діють до вирішення спору по суті (ст. ст. 482, 483 ЦПК Франції). Тобто французькі проміжні рішення за своєю юридичною природою більш наближені до ухвал українських судів.

В українському цивільному судочинстві ухвалення попереднього рішення не допускається. Вирішення судом питання про право без зазначення точної грошової суми, присудженої до стягнення, або майна, яке підлягає передачі, або дії, що треба виконати, розглядається як недолік неповноти рішення суду та підлягає виправленню шляхом ухвалення додаткового рішення (п. 2 ч. 1 ст. 270 ЦПК України).

3. Ухвалення судового рішення в цивільній справі без нарадчої кімнати

Законом України від 19 грудня 2024 року № 4173-IX «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення ухвалення та проголошення судових рішень» (далі – Закон № 4173-IX) було скасовано інститут нарадчої кімнати в цивільному та інших видах судочинства України. У пояснювальній записці до законопроекту зазначалося, що нарадча кімната є «рудиментом радянського законодавства» та наразі «має вигляд надмірного формалізму

та не відповідає ані меті запровадження терміну «таємниця нарадчої кімнати», яка насамперед має передбачати заборону втручання та впливу на прийняття судового рішення, ані суті судової діяльності, яка передбачає здійснення ефективного правосуддя в розумні строки»¹.

Як справедливо відзначають деякі фахівці², історія нарадчої кімнати більш давня, та витoki цього правового інституту можна відшукати у Статуті цивільного судочинства Російської імперії 1864 року (ст. 693), хоча там кімната, до якої судді видалялися для ухвалення рішення, не називалася нарадчою, а просто «особлива кімната». Також, як вірно зазначає П. Прохоров, «інститут таємниці нарадчої кімнати народився як невіддільна частина суду присяжних»³, а отже в цій формі (спеціальної кімнати для журі присяжних – the jury room, the jury deliberation room) він існує у багатьох країнах світу, в яких функціонує інститут присяжних, наприклад, в США та Великій Британії. У СРСР замість журі присяжних у процесі ухвалення судового рішення приймали участь народні засідателі, які входили до складу суду, разом із суддею розглядали справу та, відповідно, разом із суддею йшли до нарадчої кімнати. Тому, загалом, не можна заперечувати того факту, що у звичному для нас вигляді інститут нарадчої кімнати сформувався саме у радянському процесуальному законодавстві та судовому процесі.

Відповідно до чинного цивільного процесуального законодавства України з урахуванням внесених змін процес ухвалення та проголошення судового рішення виглядає таким чином. Після завершення судових дебатів суд оголошує про перехід до стадії ухвалення судового рішення. При цьому суд може обрати один з таких варіантів:

1) повідомити сторонам час проголошення судового рішення в цьому судовому засіданні, одразу приступивши до ухвалення судового рішення, попередньо потурбувавшись про забезпечення таємниці ухвалення судового рішення (суддя (судді) може перейти із зали судового засідання до іншого приміщення суду, до якого матимуть доступ лише судді, що входять до складу суду, або залишатися в залі судового засідання, видаливши з неї усіх крім складу суду). В такому випадку судові рішення ухвалюється та проголошується судом в день завершення розгляду справи. При цьому суд може оголосити лише вступну та резолютивну частини або повний текст судового рішення. Якщо судом проголошувалися лише вступна та резолютивна

¹ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення ухвалення та проголошення судових рішень № 9445 від 30.06.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/42180>

² Гарський О. Нарадча кімната у кримінальному процесі, як рудимент радянського законодавства / *Я і Закон*. Інформаційно-юридичний сайт / 07 жовтня 2020 року. URL: <https://yaizakon.com.ua/naradcha-kimnata-u-kriminalnomu-protsesi-yak-rudiment-radyanskogo-zakonodavstva>

³ Прохоров П. Нарадча кімната: сучасна необхідність чи «рудимент» минулого? *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 55

частини судового рішення, складання повного судового рішення може бути відкладено на строк не більш як на десять днів, а якщо справа розглянута у порядку спрощеного провадження – не більш як на п'ять днів з дня закінчення розгляду справи. При цьому, як роз'яснив Верховний Суд, нове судове засідання для проголошення повного тексту судового рішення не призначається. Воно просто вручається учасникам справи після його складання та підписання у порядку, встановленому ЦПК України¹;

2) у виняткових випадках залежно від складності справи суд може відкласти ухвалення та проголошення судового рішення на строк не більше десяти днів з дня переходу до стадії ухвалення судового рішення, оголосивши дату та час його проголошення. Тобто проголошення судового рішення переноситься на іншу дату. Вчинення інших процесуальних дій у цій справі протягом цього періоду, а також у призначеному для проголошення судового рішення судовому засіданні, не допускається². На жаль, ЦПК України не містить чіткої відповіді на питання, в якому обсязі має відбутись проголошення судового рішення, якщо суд відклав ухвалення та проголошення судового рішення в порядку абз. 2 ч. 1 ст. 244 ЦПК України. Верховний Суд у вже згаданих рекомендаціях зазначив, що протягом строку, на який було відкладено ухвалення та проголошення судового рішення, суд повинен ухвалити повне судове рішення. Це автоматично означає, що й проголошено має бути повний текст судового рішення. Даний підхід вже критикується у юридичній літературі³. Утім, логіка Верховного Суду є цілком зрозумілою. Суд відкладає ухвалення судового рішення на десять днів. Це ті самі десять днів, які надаються для написання повного тексту судового рішення. Тому, оскільки в суду було достатньо часу на підготовку повного тексту судового рішення, то він повинен його написати та проголошувати саме повний текст судового рішення. Таке тлумачення цілком вкладається у наявну законодавчу модель ухвалення та проголошення судового рішення. Просто сама модель є застарілою та наповнена надмірним формалізмом. Узагалі, проголошення повного тексту судового рішення в сучасних умовах розвитку інформаційних технологій видається непотрібною процедурою, яка лише втомлює та марно витрачає час суддів і учасників справи. Тому вбачається за необхідне повні-

¹ Верховний Суд: Рекомендації апеляційним та місцевим судам у зв'язку зі скасуванням інституту «нарадчої кімнати». URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/recommend_naradcha_kimnata

² Верховний Суд: Рекомендації апеляційним та місцевим судам у зв'язку зі скасуванням інституту «нарадчої кімнати». URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/recommend_naradcha_kimnata

³ Брич Я. О. Скасування нарадчої кімнати: крок до підвищення ефективності в цивільному процесі? // Захист прав та інтересів особи в умовах реформування приватного права в Україні : збірник наукових праць учасників круглого столу (28 лютого 2025 року) / [редкол.: Музика Л. А., Федосєєва Т. Р., Ханик-Посполітак Р. Ю.] ; Національний університет «Києво-Могилянська академія», Факультет правничих наук, Кафедра приватного права. Київ : НаУКМА, 2025. С. 82-88.

стю прибрати з ЦПК України норму про проголошення повного тексту судового рішення та залишити в усіх випадках, коли повинно відбуватися проголошення судового рішення, обов'язок суду проголошувати лише вступну та резолютивну частини судового рішення.

Якщо подивитись, як процес ухвалення судового рішення відбувається у наших європейських партнерів, то, наприклад, у цивільному процесуальному законодавстві Польщі (ст. 324 ЦПК Польщі), Італії (ст. 276 ЦПК Італії) та Франції (ст. 448 ЦПК Франції) передбачено таємницю наради суддів під час ухвалення рішення, однак положення про якусь спеціально обладнану нарадчу кімнату не закріплені. Таємниця наради суддів «за зачиненими дверима» передбачена й Регламентом Європейського суду з прав людини (правило 22), однак про окрему спеціальну кімнату в ньому також мова не йде. Присяга судді Європейського суду з прав людини та судді Суду Справедливості ЄС безпосередньо містить урочисте зобов'язання зберігати таємницю всіх суддівських нарад. На думку Європейського суду з прав людини, участь однієї зі сторін спору в таємній нараді суддів є порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, оскільки дає цій стороні додаткову можливість просувати свою позицію, не боячись заперечень з боку іншої сторони (див.: *Borgers v. Belgium* (Application no. 12005/86), 30.11.1991, § 28¹; *Lobo Machado v. Portugal* (Application no. 15764/89), 20.02.1996, § 32²). Таким чином, збереження таємниці ухвалення судового рішення (наради суддів) є поширеною європейською практикою, яка забезпечується без існування інституту нарадчої кімнати як окремого, спеціально створеного для наради суддів приміщення.

Думки не лише вітчизняних теоретиків, а й практикуючих суддів щодо доцільності скасування інституту нарадчої кімнати розійшлися та перебувають у діапазоні від «скасовувати інститут нарадчої кімнати недоречно та не на часі»³ до «інститут нарадчої кімнати не тільки не відповідає сучасному законодавству і реальному життю, але й перешкоджає ефективному правосуддю»⁴. Утім, у більшості публікацій, присвячених питанню скасування

¹ Рішення Європейського суду з прав людини від 30.11.1991 у справі Боргерс проти Бельгії (*Borgers v. Belgium*). Application no. 12005/86. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57720>

² Рішення Європейського суду з прав людини від 20.02.1996 у справі Лобо Мачадо проти Португалії (*Lobo Machado v. Portugal*). Application no. 15764/89. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57978>

³ Луспеник Д., Сакара Н. Нарадча кімната: надмірний формалізм чи запорука справедливого судового розгляду. *Судово-юридична газета* від 17 листопада 2023 року. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/285980-naradcha-kimnata-nadmirniy-formalizm-chi-zaporuka-spravedlivogo-sudovogo-rozglyadu>

⁴ Гарський О. Нарадча кімната у кримінальному процесі, як рудимент радянського законодавства / *Я і Закон*. Інформаційно-юридичний сайт / 07 жовтня 2020 року. URL: <https://yaizakon.com.ua/naradcha-kimnata-u-kriminalnomu-protsesi-yak-rudiment-radyanskogo-zakonodavstva>

інституту нарадчої кімнати, дана законодавча новела оцінюється скоріше позитивно¹.

Безумовно, питання про доцільність запровадження чи збереження в законодавстві та судовій практиці того чи іншого процесуального інституту повинно вирішуватися не за його походженням, а виходячи з того, чи має він практичний сенс та наскільки ефективно він виконує ті завдання, задля яких його було запроваджено.

Існування інституту нарадчої кімнати було зумовлено необхідністю вирішення таких завдань:

- 1) забезпечення реалізації принципу безперервності судового розгляду справи;
- 2) забезпечення таємниці ухвалення судового рішення (таємниці нарадчої кімнати).

Чи допомагає нарадча кімната забезпечити дотримання принципу безперервності судового розгляду справи? Відповідь на це питання не є очевидною. Дослідження принципу безперервності судового розгляду справи, переважно, здійснюється науковцями, що працюють у сфері кримінального процесуального права. Це пов'язано з тим, що даний принцип закріплений лише у КПК України (ч. 1 ст. 322 КПК України) та відсутній у інших процесуальних кодексах. Утім, навряд чи у кримінальному судочинстві потреба у безперервності судового розгляду є більшою, ніж в інших видах судочинства. Тому дію даного принципу можна прослідкувати й у цивільному судочинстві навіть попри відсутність його законодавчого закріплення у ЦПК України.

Принцип безперервності судового розгляду справи передбачає, що розгляд справи по суті має відбутися, по можливості, в одне судове засідання, протягом якого відбувається дослідження усіх судових доказів, виступ сторін у судових дебатах та ухвалення судового рішення. В окремих юридичних джерелах зазначається, що безперервність судового розгляду закріплена з метою дотримання розумного строку судового розгляду². Це правда, але не вся. Безперервність судового розгляду сприяє концентрації всієї інформації про обставини справи в межах одного судового засідання, що дозволяє судді (колегії суддів) зосередитись на одній справі, не відволікаючись на розгляд

¹ Хотинська-Нор О., Потапенко А., Свояк Д. Основні новели Закону №4173-IX щодо вдосконалення ухвалення та проголошення судових рішень: коментарі членів авторського колективу законодавчих пропозицій. *Судово-юридична газета*. 27 січня 2025. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/321569-osnovnye-novelly-zakona-no4173-ix-po-usovershenstvovaniyu-prinyatiya-i-provzglasheniya-sudebnykh-resheniy-kommentarii-chlenov-avtorskogo-kollektiva-zakonodatelnykh-predlozheniy>; Цвіркун Ю. І., Лаухін Д. Ф. Щодо правових механізмів забезпечення таємниці ухвалення судового рішення відповідно до законодавства України та законодавства інших зарубіжних країн. *Київський часопис права*. 2025. № 2. С. 312

² Кубарева О. В. Своєчасне правосуддя у кримінальному процесі: проблеми дотримання засади розумних строків під час судового розгляду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 63. С. 121

інших, та, як правильно зазначає С. Р. Рафальонт, дає судді (суддям) комплексне уявлення про обставини справи, «внаслідок чого у суддів вимальовується цілісна картина події, що є предметом судового розгляду»¹. Саме задля дотримання даного принципу процесуальне законодавство зобов'язувало суддю одразу після закінчення судових дебатів направлятися до нарадчої кімнати ухвалювати судові рішення, коли враження від виступів сторін та дослідження судових доказів іще свіжі. Саме з цією метою в процесуальному законодавстві було закріплено заборону судді (суддям) розглядати інші справи під час перебування у нарадчій кімнаті (ч. 2 ст. 245 ЦПК України в ред. до 19.12.2024). Утім, цей задум, насправді доволі непоганий, так і не був практично реалізований, залишившись простою декларацією, оскільки у переважній більшості справ слухання неодноразово відкладається, оголошуються перерви в судових засіданнях, протягом яких судді все одно слухають інші справи, що, фактично, нівелює безперервність судового розгляду як такої. Тому зберігати інститут нарадчої кімнати заради забезпечення безперервності судового розгляду справи точно не варто. Навпаки, змушувати суддю (суддів), стомленого наприкінці тривалого та важкого робочого дня, просиджувати у нарадчій кімнаті, видаючи «нагора» готовий текст судового рішення (або, принаймні, його вступну та резолютивну частини), а не менш стомлених учасників справи – очікувати на нього, не вбачається аж настільки необхідним.

Л. Г. Лічман, який є не лише науковцем, а й суддею з великим досвідом здійснення правосуддя, у своєму дослідженні, критикуючи наявну в процесуальному законодавстві вимогу ухвалювати судові рішення негайно після закінчення розгляду справи, відзначив, що «маючи в свідомості певний результат розгляду справи, суддя, виготовляючи мотивувальну частину рішення, під час складної аналітичної і творчої роботи, може прийти до висновку, який повністю або частково суперечить первинному. Таким чином, у разі проголошення вступної та резолютивної частин суддя вже буде змушений підганяти фактичні обставини під певний результат (висновок), який було оголошено, усі фактичні обставини (посилки), іноді їх спотворюючи. Тому саме у складних справах має бути надане право судді після закінчення розгляду справи, без оголошення резолютивної частини, повідомити про день оголошення повного тексту рішення суду»². Законодавчу вимогу ухвалювати судові рішення одразу після завершення усного слухання з подальшим обов'язковим проголошенням тексту судового рішення критично оцінює й суддя Верховного Суду О. Р. Кібенко: «Вимога ухвалювати рішення в нарадчій кімнаті одразу після заслуховування пояснень сторін є очевидним

¹ Рафальонт С. Р. Безперервність судового розгляду кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 340

² Лічман Л. Г. Вдосконалення правозастосовчого механізму в сучасному цивільному процесі України (судові рішення). *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 106

атавізмом, який піддається активній критиці серед суддів. Суд касаційної інстанції повинен мати достатньо часу для ухвалення виваженого й аргументованого рішення, а не писати його поспіхом у нарадчій кімнаті, в незручних умовах, під тиском істотних часових обмежень»¹.

Тому новий підхід до порядку ухвалення судових рішень, закріплений у ст.ст. 244, 259 ЦПК України, згідно якого судді (колегії суддів) надається можливість відкласти ухвалення та проголошення судового рішення, вбачається цілком прийнятним варіантом.

Чи можна стверджувати, що без існування нарадчої кімнати неможливо забезпечити дотримання таємниці ухвалення судового рішення?

Зберігати таємницю ухвалення судового рішення є професійним обов'язком судді відповідно до п. 5 ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», за порушення якого суддя може бути притягнений до дисциплінарної відповідальності (п. 5 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Таємниця ухвалення судового рішення визначається у даному законі як одна з гарантій забезпечення незалежності судді (п. 4 ч. 5 ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Судді та присяжні не можуть бути допитані як свідки про обставини обговорення питань, що виникли під час ухвалення судового рішення (п. 4 ч. 1 ст. 70 ЦПК України).

Як зазначив Верховний Суд, «таємниця наради суддів є одним із найважливіших принципів правосуддя, що служить гарантом об'єктивності, незалежності, безсторонності, неупередженості і справедливості суду»².

Однак не варто переоцінювати значення нарадчої кімнати для забезпечення вищезазначених принципів. Не лише в юридичній літературі, а й у судовій практиці часом точаться суперечки з приводу того, чи може суддя вийти з нарадчої кімнати на перерву для відпочинку, протягом якого часу суддя повинен перебувати в нарадчій кімнаті, щоб рішення виглядало таким, що справді ухвалене в нарадчій кімнаті, чи може суддя під час перебування в нарадчій кімнаті користуватись телефоном чи іншими засобами зв'язку та ін. Тобто створюється враження, що в суспільства є бажання зачинити суддів у нарадчій кімнаті як єпископів під час обрання нового Папи Римського, повністю ізолювати від усього світу і не випускати звідти, поки «білий дим не піде», тобто поки не буде ухвалене судове рішення. Це свідчить, скоріше, про недовіру до суддів та судової системи в цілому, ніж про дотримання принципів судочинства.

Законом № 4173-IX обов'язок ухвалення рішення в нарадчій кімнаті, забезпечуючи таємницю нарадчої кімнати, був замінений обов'язком обго-

¹ Кібенко О. Р. Чи потрібні відкриті судові засідання та нарадча кімната в суді касаційної інстанції? *Судово-юридична газета*. 16 жовтня 2019 року. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/151824-chi-potribni-vidkriti-sudovi-zasidannya-ta-naradcha-kimnata-v-sud-i-kasatsiynoyi-instantsiyi>

² Постанова колегії суддів ККС ВС від 10 квітня 2019 року у справі № 127/8831/14-к, провадження № 51-3678км18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81329229>

ворення та ухвалення судового рішення у приміщенні суду з дотриманням вимог таємниці ухвалення судового рішення. Безумовно, неможливо забезпечити таємницю ухвалення судового рішення, не усамітнівши в окремому приміщенні, куди під час ухвалення судового рішення не мають доступу ніхто крім складу суду, який розглядає справу. Просто тепер судді вільні обирати місце проведення суддівської наради та складення судового рішення, головне, щоб це відбувалося в приміщенні суду та було забезпечено таємницю ухвалення судового рішення. При цьому таємниця ухвалення судового рішення включає: 1) заборону обговорювати під час ухвалення судового рішення обставини та матеріали справи, застосування норм права та судову практику в цій справі, а також зміст судового рішення з іншими особами, крім складу суду, який розглядає справу; 2) заборону втручання у процес ухвалення судом судового рішення; 3) заборону розголошувати хід обговорення та ухвалення судового рішення. Закон № 4173-IX принципово змінив три речі: скасував необхідність існування нарадчої кімнати як спеціального приміщення для ухвалення судових рішень, усунув безальтернативну необхідність ухвалення судового рішення одразу після закінчення судових дебатів та зняв заборону суддям слухати інші справи під час перебування в процесі ухвалення судового рішення. Тому, перейшовши до стадії ухвалення судового рішення та відклавши ухвалення та проголошення судового рішення на строк не більше десяти днів, суддя цілком вправі під час цього періоду слухати інші справи. Про це, зокрема, вказує у своїх рекомендаціях і Верховний Суд¹.

Таємниця ухвалення судових рішень поширюється і на процес постановлення судових ухвал, які оформлюються окремим процесуальним документом. Для їх постановлення суд оголошує перерву в судовому засіданні (ч. 4 ст. 259 ЦПК України).

У підсумку варто зазначити, що таємниця ухвалення судового рішення є важливим правовим інститутом, який захищає суддю (суддів) від можливого тиску під час ухвалення судового рішення, дає судді (суддям) можливість усамітнитись та у спокійній атмосфері, коли ніхто не стоїть над головою, не заглядає через плече та не пронизує допитливим поглядом, обмірковувати справу, обговорити нюанси справи з членами колегії та провести голосування, якщо справа розглядається колегіально, і ухвалити виважене, а отже законне та обгрунтоване судове рішення. Однак таємниця ухвалення судового рішення не обов'язково дорівнює необхідності створення спеціальних приміщень для ухвалення судових рішень – нарадчих кімнат. В «ідеальному світі», в якому суди будуються «з нуля» за спеціально розробленими для них проектами, що передбачають достатньо місця для облаштування поряд

¹ Верховний Суд: Рекомендації апеляційним та місцевим судам у зв'язку зі скасуванням інституту «нарадчої кімнати». URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/recommend_naradcha_kimnata

із залами судових засідань необхідної кількості нарадчих кімнат, запровадження інституту нарадчої кімнати видається доволі зручним та ефективним рішенням. Однак у нашому прагматичному світі, де у переважній більшості випадків під суди адаптують будівлі, заздалегідь не пристосовані для проведення судових засідань, в яких не те що нарадчих кімнат, навіть зал судових засідань на всіх суддів не вистачає, і тому судді змушені слухати справи в особистому кабінеті, мати в законі обов'язкові нарадчі кімнати – невиправдана розкіш. Адже усі ті завдання, які вирішуються шляхом запровадження інституту нарадчої кімнати, або не відповідають умовам сучасного судового процесу, або цілком можуть бути вирішені і без нього.

4. Res judicata та законна сила судового рішення: співвідношення понять

Res judicata є однією з суттєвих характеристик судової системи та, загалом, сучасної держави, оскільки вона відіграє важливу роль у зміцненні авторитету судової функції, а також довіри людей до суддів і, отже, до правових норм, які вони застосовують. Забезпечуючи, щоб справи, вирішені судом, не розглядалися повторно, res judicata є основною умовою ефективності механізму вирішення спорів, який втілений у судовому процесі як соціальному інституті. Сторони судового розгляду повинні колективно довіряти здатності судів поширювати дію власних рішень не лише на сторін спору, але й на них самих, а також на інші суди. Остаточність того, що було вирішено шляхом судового втручання, надає цим органам повноваження, необхідні для створення ефективної правової системи. Вона захищає суди від спроб поставити під сумнів легітимність їхніх рішень¹.

Юридична концепція або принцип «res judicata» походить від латинського вислову: «res judicata pro veritate accipitur», або в іншому варіанті: «res judicata pro veritate habetur», що означає: «вирішена судом справа приймається за істину».

Витоки даного принципу можна знайти в римському праві в так званій *exscriptio rei judicatae* (заперечення про вирішену справу). Як зазначається у посібнику з основ римського цивільного права, «*exscriptio* – заперечення відповідача проти претензії позивача. Заперечення вводилось у формулу після *intentio* і обумовлювала *condemnatio*. Якщо справа вже розглядалася або позов уже пред'являвся, проти цього відповідач висував *exscriptio rei judicatae*»².

¹ Turmo A. Res judicata in European Union law: a multi-faceted principle in a multilevel judicial system. Granada: Eu Law Live Press, 2022. P. 1. URL: <https://bookshop.eulawlive.com/app/uploads/sample-res-judicata-1.pdf>

² Козуб І. Г., Боднарук М. І. Основи римського цивільного права : навч. посібник / І. Г. Козуб, М. І. Боднарук. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 123

Принцип «res judicata» – це універсальний правовий принцип, який знайшов відображення в усіх правових системах, як країн загального права (Common law), так і країн континентального права (Civil law), а також вважається принципом міжнародного права.

Розвиток концепції res judicata у країнах загального права доволі ґрунтовно описано у наукових статтях Т. А. Цувіної «Реалізація принципу res judicata у цивільному судочинстві: досвід зарубіжних держав»¹ та К. М. Пількова «Res judicata та споріднені доктрини остаточної дії судового рішення: порівняльно-правовий аспект»², докладний розбір практики застосування даного принципу Європейським судом з прав людини наведено у науковій статті П. Д. Гуйвана «Res judicata як елемент справедливого судочинства»³, порівняльний аналіз застосування принципу res judicata в Україні та Литві наведено у науковій статті К. В. Гусарова та В. В. Терехова «Finality of judgments in civil cases and related considerations: the experience of Ukraine and Lithuania»⁴. У зв'язку з цим у даному підрозділі основна увага буде приділена змісту даної концепції (принципу) в країнах континентального права, а саме – країнах ЄС. Основний акцент зроблено на порівнянні правового регулювання дії принципу res judicata в Україні та таких європейських країнах як Німеччина, Франція, Італія та Польща.

Принцип res judicata знайшов правове закріплення в правовій доктрині та нормах законодавства усіх вищезазначених європейських держав: у цивільному судочинстві Франції – la chose jugée, у цивільному судочинстві Німеччини – rechtskraft, у цивільному судочинстві Італії – cosa giudicata, у цивільному судочинстві Польщі – prawomocność або rzeczy osądzonej та у цивільному судочинстві України – законна сила.

У польському законодавстві, як і в українському, використовуються два терміни для позначення остаточного характеру судового рішення: prawomocność та rzeczy osądzonej. Останній закріплено у ст. 366 ЦПК Польщі та є буквально перекладом res judicata на польську мову. Як вбачається, така подвійна термінологія, як і в нашій державі, пов'язана з наявністю «соціалістичного» юридичного спадку в польському законодавстві. І справа не стільки в самій термінології, що використовується. Не так вже й важливо, який саме термін ми використовуємо для позначення певної концепції чи принципу. Значно більше важить те, яким змістом ми його наповнюємо. Як

¹ Цувіна Т. А. Реалізація принципу res judicata у цивільному судочинстві: досвід зарубіжних держав. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 220-225.

² Пільков К. М. Res judicata та споріднені доктрини остаточної дії судового рішення: порівняльно-правовий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 15-21.

³ Гуйван П. Д. Res judicata як елемент справедливого судочинства. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2017. № 6. С. 360-364.

⁴ Gusarov K., Terekhov V. Finality of judgments in civil cases and related considerations: the experience of Ukraine and Lithuania. *Access to justice in Eastern Europe*. 2019. Issue №. 4(5). P. 6-29

писав відомий «радянський» болгарський процесуаліст Ж. Стальов, «говорячи про сутність *res judicata*, я маю на увазі дію *res judicata* у соціалістичному цивільному судочинстві. Будучи органічним компонентом процесу, *res judicata* відрізняється в різних історичних типах цивільного судочинства. Йдеться не лише про безперечну різницю в класовій сутності, а й про різницю в юридичній сутності *res judicata*. Цивільний процес, побудований на основі формальної істини та принципової незмінності остаточних судових рішень, тобто буржуазний процес, та цивільний процес, побудований на основі об'єктивної істини та принципової можливості скасування остаточних але неправильних рішень, тобто соціалістичний процес, цілком зрозуміло займатимуть різну позицію щодо суб'єктивного матеріального права як предмета судового розгляду»¹. Тобто, як бачимо, радянська процесуальна доктрина відкидала таку правову цінність як остаточність судового рішення, допускаючи можливість виправлення судової помилки у будь-який момент, без принципового обмеження у строках. Об'єктивна істина ставилася вище за сталість правовідносин та юридичну визначеність у її сучасному розумінні. Однак неможливо мати в юридичному арсеналі *res judicata*, не визнаючи суті цього принципу – неможливості скасування остаточного судового рішення. Тому, як вбачається, у СРСР та країнах соціалістичного табору намагалися замінити принцип *res judicata* іншими «небуржуазними» правовими категоріями, які б виконували його функцію: законна сила, *prawomocność* та ін.

У найбільш загальному вигляді принцип *res judicata* визначається як остаточне вирішення справи судом. Як правило, виділяють матеріальну *res judicata* (*materielle rechtskraft* у ст. 322 ЦПК Німеччини; *cosa giudicata sostanziale* у ст. 2909 ЦК Італії; *autorité de la chose jugée* у ст. 480 ЦПК Франції; *prawomocność materialna* у ст. 365 ЦПК Польщі) та формальну (процесуальну) *res judicata* (*formelle rechtskraft* у ст. 705 ЦПК Німеччини, *cosa giudicata formale* у ст. 324 ЦПК Італії, *la force de chose jugée* у ст. 500 ЦПК Франції; *prawomocność formalna* у ст. 363 ЦПК Польщі).

Матеріальна *res judicata* зв'язує суд і сторони судового спору обов'язковістю висновків суду, який раз і назавжди визначає у судовому рішенні обсяг і зміст взаємних прав та обов'язків сторін у конкретних матеріальних правовідносинах. При цьому, наголошується, що відповідні правові наслідки поширюються лише на сторін судового спору та їх правонаступників і діють в межах тих матеріальних правовідносин, що були предметом судового розгляду. У вітчизняній правовій доктрині це називають обов'язковістю судового рішення, що набрало законної сили, а також незмінністю судового рішення (неможливістю зміни рішення судом, який його ухвалив).

Процесуальна *res judicata* створює неможливість оскарження остаточного судового рішення у звичний спосіб (як правило, йдеться про апеляцію).

¹ Stalew Ż. Istota powagi rzeczy osądzonej w procesie cywilnym. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*. 1960. № 4. S. 91

У вітчизняній правовій доктрині це називають неспростовністю судового рішення, що набрало законної сили.

Матеріальна *res judicata* є органічним наслідком настання процесуальної *res judicata*. Хоча з цього правила є винятки. Як справедливо відмітила Т. А. Цувіна, «в цивільному процесі Франції розрізняють поняття «*autorité de chose jugée*», яке набуває рішення суду в момент його ухвалення, та «*force de chose jugée*», яке набуває рішення суду тоді, коли жодні ординарні засоби, що мають відкладальний ефект, зокрема, апеляційне провадження не може бути порушене»¹. Це, фактично, означає, що у французькому цивільному судочинстві матеріальна *res judicata* виникає раніше за формальну (процесуальну).

Говорячи про дію принципу *res judicata*, зазвичай, зазначають, що він спричиняє певні ефекти. Виділяють позитивні та негативні ефекти принципу *res judicata*.

Позитивний ефектом *res judicata* полягає в обов'язку судів враховувати зміст остаточного судового рішення під час вирішення інших справ. У вітчизняній правовій доктрині це називають преюдиціальністю судового рішення, що набрало законної сили.

Негативним ефектом *res judicata* є заборона на виникнення повторного судового провадження щодо того самого юридичного спору: між тими самими сторонами щодо того самого предмета позову та з тих самих підстав позову (*ne bis in idem*). У вітчизняній правовій доктрині це називають виключністю судового рішення, що набрало законної сили.

Як зазначає К. М. Пільков, «у сучасній фаховій літературі вживання поняття «законна сила» (англ. *legal force*, *legal effect*) зазнає критики, оскільки саме поняття пов'язане з радянською спадщиною у доктрині процесуальних галузей»². Можна погодитись із науковцем у тому, що поняття законної сили судового рішення «успадковане із радянської доктрини, де воно усувало потребу в *res judicata* як окремого принципу і важливої цінності»³. Простіше кажучи, принцип *res judicata*, який за радянських часів був трансформований у вітчизняній правовій доктрині та законодавстві на законну силу судового рішення, знову повернувся до нашого правового простору через практику Європейського суду з прав людини. Однак повернувшись, даний принцип закономірно накладається на вже існуючу та доволі розвинену доктрину законної сили судового рішення, певною мірою конкуруючи з нею. Це можна наочно прослідкувати на прикладі фактичного співпадіння наявних поглядів

¹ Цувіна Т. А. Реалізація принципу *res judicata* у цивільному судочинстві: досвід зарубіжних держав. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 223

² Пільков К. М. *Res judicata*, остаточність і законна сила судового рішення: співвідношення понять. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 71. С. 47

³ Пільков К. М. *Res judicata*, остаточність і законна сила судового рішення: співвідношення понять. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 71. С. 47

на сутність матеріальної та формальної *res judicata*, її позитивного і негативного ефектів, а також звичного для вітчизняної доктрини цивільного процесуального права розуміння правових наслідків (властивостей) набрання рішенням суду законної сили, про що зазначалося вище.

На думку К. М. Пількова, «категорії «остаточність», «законна сила» судового рішення та «*res judicata*» можуть перебувати у фаховому вжитку із значеннями, які не накладаються одне на одне»¹. Як видається, дана точка зору закликає пристосуватись до вже наявного стану речей, коли необхідно якось узгодити положення процесуального законодавства про законну силу судового рішення та практику Європейського суду з прав людини з його принципом *res judicata*, яку вітчизняні суди повинні застосовувати як джерело права. За такого підходу ми намагаємося штучно «розвести» дві юридичні категорії, які позначають, по суті, одне й те саме правове явище. Це як з принципом публічності судового розгляду, який також прийшов до нас завдяки невдалому перекладу рішень Європейського суду з прав людини і тому його постійно намагаються відрізнити від вітчизняного принципу гласності.

Кращим виходом видається визнання того факту, що категорії «остаточність судового рішення» та «*res judicata*», які використовуються у закордонній юридичній літературі та судовій практиці, зокрема, у практиці Європейського суду з прав людини, є нічим іншим, як аналогом вітчизняної категорії «законна сила» судового рішення. Наявність деяких відмінностей та нюансів інтерпретації залежить виключно від різниці у наукових поглядах окремих науковців, існуванням різних наукових течій та специфіці правового регулювання цих правових явищ у різних країнах.

Зокрема, саме на такому підході була заснована точка зору про неприпустимість наділення законною силою судових ухвал, як різновиду судових рішень, що не призводять до остаточного вирішення матеріально-правового спору між сторонами, викладена у монографії «Судові рішення в цивільному процесі України»².

Окреме самостійне використання категорії «*res judicata*» є доцільним саме для позначення принципу, покладеного в основу законної сили судового рішення.

¹ Пільков К. М. *Res judicata*, остаточність і законна сила судового рішення: співвідношення понять. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 71. С. 47

² Андронов І. В. *Судові рішення в цивільному процесі України: монографія*. Одеса: Юридична література, 2018. С. 227-233.

Висновки

Принципи цивільного судочинства, а особливо принцип верховенства права, впливають на порядок ухвалення, оприлюднення та виконання судових рішень, а також на їх форму та зміст. Керуватися верховенством права при здійсненні правосуддя означає для суду дотримання усіх тих принципів та правил, що вважаються складовими елементами верховенства права (йдеться, зокрема, про законність, справедливість, юридичну визначеність та пропорційність), і сукупний вплив яких на суспільні відносини утворює такий спосіб співіснування людини і держави, який ми і називаємо верховенством права.

Підхід до ухвалення заочних рішень, що існує у Німеччині та Італії більшою мірою дисциплінує позивачів, оскільки в Україні у разі неявки позивача в судові засідання позов залишається без розгляду, що не забороняє позивачеві повторно звернутися до суду з таким самим позовом. Натомість, у Німеччині позивач у цій самій ситуації отримує заочне рішення про відмову в задоволенні позову, що в разі, якщо йому не вдасться скасувати заочне рішення (а якщо в нього не було поважних причин неявки, то не вдасться), призводить до неможливості повторного звернення до суду з тотожним позовом.

Часткове рішення є прикладом невдалого запозичення іноземного юридичного засобу (скоріш за все, з німецького цивільного процесу). Інший, відмінний від німецького, підхід до об'єднання позовних вимог в одне провадження робить недоцільним існування в українському цивільному судочинстві часткових рішень.

Недоцільним вбачається запозичення до цивільного процесуального законодавства та цивільного судочинства України так званих попередніх (проміжних) рішень. Наразі, в українському цивільному судочинстві ухвалення попереднього рішення не допускається. Вирішення судом питання про право без зазначення точної грошової суми, присудженої до стягнення, або майна, яке підлягає передачі, або дії, що треба виконати, розглядається як недолік неповноти рішення суду та підлягає виправленню шляхом ухвалення додаткового рішення (п. 2 ч. 1 ст. 270 ЦПК України).

Тасмниця ухвалення судового рішення є важливим правовим інститутом, який захищає суддю (суддів) від можливого тиску під час ухвалення судового рішення. При цьому тасмниця ухвалення судового рішення не обов'язково дорівнює необхідності створення спеціальних приміщень для ухвалення судових рішень – нарадчих кімнат. У сучасних умовах відправлення правосуддя в Україні, де у переважній більшості випадків під суди адаптують будівлі, заздалегідь не пристосовані для проведення судових засідань, в яких не те що нарадчих кімнат, навіть зал судових засідань на всіх суддів не вистачає, і тому судді змушені слухати справи в особистому

кабінеті, мати в законі обов'язкові нарадчі кімнати – невиправдана розкіш. Адже усі ті завдання, які вирішуються шляхом запровадження інституту нарадчої кімнати, або не відповідають умовам сучасного судового процесу, або цілком можуть бути вирішені і без нього.

Необхідно визнати той факт, що категорії «остаточність судового рішення» та «*res judicata*», які використовуються у закордонній юридичній літературі та судовій практиці, зокрема, у практиці Європейського суду з прав людини, є нічим іншим, як аналогом вітчизняної категорії «законна сила» судового рішення. Наявність деяких відмінностей та нюансів інтерпретації залежить виключно від різниці у наукових поглядах окремих науковців, існуванням різних наукових течій та специфіці правового регулювання цих правових явищ у різних країнах. Окреме самостійне використання категорії «*res judicata*» є доцільним саме для позначення принципу, покладеного в основу законної сили судового рішення.

Анотація

Дане наукове дослідження присвячене встановленню характеру впливу деяких європейських стандартів справедливого судочинства на судові рішення, ухвалені в порядку цивільного судочинства.

Проаналізовано особливості дії принципу верховенства права та його складових елементів (законності, справедливості, юридичної визначеності та пропорційності) у цивільному процесі, зокрема, його вплив на порядок ухвалення, форму, зміст, а також інші характеристики судових рішень у цивільних справах.

Охарактеризовано деякі види судових рішень у контексті порівняльного аналізу їх правового регулювання в Україні та окремих країнах Європейського Союзу (Німеччині, Франції, Італії та Польщі). Серед них: заочне рішення, додаткове рішення, часткове рішення та попереднє (проміжне) рішення.

Досліджено процесуальний порядок ухвалення судового рішення в умовах оновленого процесуального законодавства, тобто після скасування інституту нарадчої кімнати. Встановлено характер впливу інституту нарадчої кімнати на вирішення таких завдань як забезпечення реалізації принципу безперервності судового розгляду справи та забезпечення таємниці ухвалення судового рішення. Досліджено порядок ухвалення судового за процесуальним законодавством таких європейських країн як Польща, Італія та Франція, а також окремі особливості порядку ухвалення судових рішень Європейським судом з прав людини.

*Встановлено зміст концепції (принципу) *res judicata* в країнах континентального права, а саме – країнах ЄС. Основний акцент зроблено на порівнянні правового регулювання дії принципу *res judicata* в Україні та таких*

європейських країнах як Німеччина, Франція, Італія та Польща. Визначено співвідношення понять «*res judicata*», «остаточність судового рішення» та «законна сила» судового рішення. Зроблено висновок, що що категорії «остаточність судового рішення» та «*res judicata*», які використовуються у закордонній юридичній літературі та судовій практиці, зокрема, у практиці Європейського суду з прав людини, є нічим іншим, як аналогом вітчизняної категорії «законна сила» судового рішення. Наявність деяких відмінностей та нюансів інтерпретації залежить виключно від різниці у наукових поглядах окремих науковців, існуванням різних наукових течій та специфіці правового регулювання цих правових явищ у різних країнах.

Ключові слова: верховенство права, цивільний процес, цивільне судочинство, судові рішення, види судових рішень, заочне рішення, додаткове рішення, ухвалення судового рішення, нарадча кімната, *res judicata*, остаточність судового рішення, законна сила судового рішення.

Keywords: rule of law, civil process, civil proceedings, judgement, types of judgements, *absentia judgement*, additional judgement, adoption of judgement, deliberation room, *res judicata*, finality of judgement, legal force of judgement.